

Aleksandra Zywert

Pilniakowska koncepcja ideału życia człowieka : próba analizy

---

Studia Rossica Posnaniensia 27, 123-128

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PILNIAKOWSKA KONCEPCJA IDEAŁU ŻYCIA CZŁOWIEKA. PRÓBA ANALIZY

PILNIAK'S CONCEPT OF AN IDEAL OF HUMAN LIFE.
AN ATTEMPT AT ANALYSIS

ALEKSANDRA ZYWERT

ABSTRACT. The author analyses the concept of the sense of human life based on the novel *The Naked Year* and collection of short stories *The Black Prince*. We conclude that during the whole course of his artistic work Pilniak turns to the ideal of life based on so-called „natural life”.

Aleksandra Zywert, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska – Poland.

Próbie analizy pilniakowskiej koncepcji życia przeprowadzamy na podstawie powieści *Nagi rok* (którą traktujemy jako punkt odniesienia do dalszych rozważań) oraz zbioru opowiadań *Czarny Książę*.

Nagi rok jest powieścią, w której skupione są wszystkie reprezentatywne cechy pisarstwa Pilniaka zarówno w zakresie formy (wieloplanowość, polaryzacja płaszczyzn), jak i treści. W tym utworze pisarz zapoczątkował nie kończącą się dyskusję nad zrozumieniem istoty przemian dziejowych Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. „charakteru narodowego”¹, spór o chłopą (zjawisko ważne z punktu widzenia pojmowania związków wsi i miasta, jednostki i masy)², a także rozważania nad rolą i miejscem człowieka w świecie jemu współczesnym.

Na kształt wizji ideału bytu zawartej w *Nagim roku* składa się kilka elementów.

Po pierwsze – jest to zarówno rodowód pisarza (inteligent wychowany na styku starej kultury rosyjskiej i niemieckiej tradycji intelektualnej)³, jak również posiadany przezeń w momencie wybuchu rewolucji status

---

¹ Zob. E. Korpała-Kirszak, *Borys Pilniak. Z dziejów radzieckiej prozy ornamentowanej lat dwudziestych*, Kraków 1979, s. 39.

² Zob. В. Скобелев, *Масса и личность в русской советской прозе двадцатых годов*, Воронеж 1975, s. 24-25.

³ E. Korpała-Kirszak, *Wstęp*. W: B. Pilniak, *Nagi rok*, Warszawa 1987, s. 8.

społeczny. Nie bez znaczenia, zdaniem Woronskiego, jest również fakt, że od dzieciństwa do czasu ukończenia pracy nad powieścią autor prawie wyłącznie przebywa na prowincji (wyjątek stanowi krótki okres studiów w Moskiewskim Instytucie Handlowym)⁴.

Wpływ na twórczość Pilniaka wywarła bez wątpienia rewolucja 1917 r. Przyjmuje ją z ambiwalentnymi uczuciami (przez co uchodzi za twórcę utalentowanego, aczkolwiek politycznie chwiejnego)⁵. Przewrót stawia go bowiem jako inteligenta na pozycji marginalnej, pozbawiając jakiegokolwiek bezpośredniego wpływu na bieg procesu przemian społecznych i zmuszając jednocześnie, jako członka społeczeństwa, do przyjęcia *a priori* nowego światopoglądu i natychmiastowego dostosowania się do rzeczywistości.

Wszystkie te elementy w połączeniu z wcześniej aprobowaną przez pisarza koncepcją o dwoistości Rosji i świata w ogóle dają w rezultacie klasyczny już dziś pilniakowski sposób interpretacji rzeczywistości metodą nieustannego tworzenia opozycji, opartych na wzorcu stare – nowe, atawizm – racjonalizm, Wschód – Zachód⁶.

Pisarz widzi w rewolucji „tryumf archaicznego żywiołu i zapowiedź powrotu do archaicznej struktury społecznej Rosji”⁷, możliwość życia opartego na pierwotnych biologicznych instynktach w idealnej symbiozie z przyrodą (jak wiadomo, wzorzec ten uważał za ideał już wcześniej). Rewolucja jest więc szansą osiągnięcia przez Rosję *katharsis*, absolutnego oczyszczenia ze zgubnych wpływów cywilizacji zachodniej – „Europejska kultura prowadzi donikąd”⁸. Tak radykalna postawa Pilniaka wypływa z przekonania o szkodliwości reform Piotra I dla Rosji, a zwłaszcza dla grupy społecznej, do której sam się zalicza. Inteligencja bowiem to efekt proeuropejskich ambicji cara, sztuczny twór oderwany od pradawnych korzeni, wyalienowany, a więc nie będący w stanie ani właściwie pojąć istotę rewolucji, ani jej zaakceptować. Zdecydowanie potępia jednak zarówno inteligencję, jak i całą mieszczańską kulturę za jej „inercję i brak perspektyw”⁹. Podobnie ocenia szlachtę i ziemiaństwo, co widać wyraźnie na przykładzie braci Ordyninów – miotających się bez sensu idiotów i degeneratów moralnych (stąd powtarzające się cyklicznie motywy śmierci, rozpadu, bezradności wobec śmierci, samotności, towarzyszące pojawianiu się bohaterów tej gru-

⁴ Zob. G. Porębina, *Aleksander Woronski. Poglądy estetyczne i krytycznoliterackie (1921-1928)*, Wrocław 1964, s. 48.

⁵ Ю. Андреев, *Революция и литература*, Москва 1987, s. 155.

⁶ Zob. E. Korpała-Kirsza, *Borys Pilniak*, op. cit., s. 28.

⁷ A. Drawicz, *Literatura radziecka 1917-1967. Pisarze rosyjscy*, Warszawa 1968, s. 91.

⁸ B. Pilniak, *Nagi rok*, Warszawa 1987, s. 73 (strony wszystkich cytatów według tego wydania podaje w nawiasach).

⁹ Zob. S. Pollak, *Wyprawy za trzy morza. Szkice o literaturze rosyjskiej*, Warszawa 1962, s. 147-148.

py)¹⁰. Jako jednostki słabe, zdezorientowane i zagubione zostają wyznaczone do roli nosicieli rozterek i dylematów będących efektem rozpadu ustabilizowanego systemu aksjologicznego i problemów utożsamiania się z nową rzeczywistością. Są postaciami pogłębionymi psychologicznie, lecz tylko w zakresie niezbędnym do wyodrębnienia atrybutów starego świata oraz wyeksponowania jego negatywnych cech.

Antytezą do postaci odchodzącego świata są „skórzane kurtki”, znak wywoławczy współczesności, personifikacja sił historiotwórczych¹¹, – „Znamię czasu (...) Najznakomitszy dobór gatunkowy spośród koślawego rosyjskiego narodu” (40). Są to jednostki z założenia całkowicie apsychologiczne (poza Archipowem), zunifikowane, przez to nieco bezbarwne i nieciekawe. Celem autora jest bowiem wyeksponowanie wyłącznie ich aktywności, siły przebiccia, niewzruszonej woli zwycięstwa – cech, które umożliwiają im (przy znikomej świadomości politycznej) totalną zmianę biegu historii Rosji – „niosą cierpienie i radość (...) łzy i śmiech” (29-30).

Efektom konfrontacji dwóch diametralnie różnych światów na wzór heglowskiej dialektycznej tezy i antytezy jest koncepcja ideału bytu oparta na tzw. „naturalnym życiu” – podporządkowaniu się immanentnym dla człowieka biologicznym instyktom oraz prawom przyrody. Według Pilniaka, człowiek, który nauczy się „patrzeć na siebie i na wszystko z zewnątrz” (89), uwolni się od wszelkich zależności i egoistycznej chęci posiadania, osiągnie stan idealnej równowagi wewnętrznej. Odrodzi się w swej naturalnej postaci i stanie się silny wobec wszelkich przeciwności losu.

Nagi rok nie przynosi ostatecznego rozwiązania kwestii wyboru dalszej drogi rozwoju Rosji. Nie wskazuje, kto zwycięży: „zmechanizowana Europa czy sekciarska, prawosławna, uduchowiona Rosja...” (73). Daje jasno sprecyzowany ideał, do którego powinna dążyć.

Przyroda pojawia się zresztą u Pilniaka w tomie *To, co było*, gdzie po raz pierwszy zasygnalizowane zostały wszystkie najistotniejsze problemy jego twórczości¹². Przykładem może być *Rok ich życia* (1916 r.) lub *Nad parowem* (1915 r.)¹³. Pierwszy ideał bytowania jest lustrzanym odbiciem współlignienia systemu przyrody. Sprowadza się do idealistycznej, utopijnej wizji życia opartego na biologii w czystej formie (bez uwzględnienia konkretnych warunków historycznych), a tym samym do odrzucenia jakiegokolwiek systemu społecznego opartego na intelekcie.

¹⁰ Zob. Г. Б е л а я, *Закономерности развития советской прозы двадцатых годов*, Москва

¹¹ E. Korpała-Kirszak, *Borys Pilniak*, op. cit., s. 31.

¹² E. Korpała-Kirszak, *Wstęp*. W: B. Pilniak, *Nagi rok*, op. cit., s. 5.

¹³ B. Pilniak, *Nad parowem*. W: *Arina i inne opowiadania*, Warszawa 1957 (wyjątkowo powołujemy się na utwór szerzej w pracy nie omówiony w celu pełniejszego udokumentowania wniosku).

W drugiej połowie lat dwudziestych Pilniak zdecydowanie dąży do zarejestrowania życia „na gorąco”, skłaniając się świadomie ku formie strumienia świadomości. W pozornym bezładzie sprzeczności i wielości wrażeń (także z licznych podróży) znajduje inspiracje do podjęcia wyjaśnienia istoty zagadnień miłości, wierności, szczęścia, uczciwości oraz ich znaczenia dla człowieka. Nieznaczna zmiana orientacji tematycznej nie wpływa jednak dezorganizująco ani na kształt, ani na ostateczną wymowę ideową utworu. Zachowany zostaje przedmiotowy stosunek do bohatera, traktowanego wyłącznie jako nosiciela konkretnej postawy życiowej. Ciągłe także pasjonuje autora analiza ciemnych stron życia (podobnie jak Dostojewskiego) – rozterek, dylematów, kompleksów, przywar. W kwestii metody twórczej natomiast, konsekwentnie opiera się na opozycjach i wielopłaszczyznowej konstrukcji utworu.

Ilustracją wspomnianych wniosków są opowiadania ze zbioru *Czarny Książę*.

Ziemia na rękach (1928 r.) to problem wyboru między pierwszą a ostatnią miłością. *Opowiadanie o tym, jak powstają opowiadania* (1926 r.) jest próbą przybliżenia moralności japońskiej, która „nie wstydzi się obnażonego ciała, naturalnych funkcji fizjologicznych człowieka, aktu płciowego” (157) i skonfrontowania jej z obyczajowością europejską. *Wiatr człowieczy* (1925 r.) z kolei to studium przywar i słabości ludzkiej natury. *W wierności* (1927 r.) należy przede wszystkim zwrócić uwagę na niezwykle dwoistą interpretację pojęcia miłości. Miłość może być, według Pilniaka, zarówno wzniosłym uczuciem, którego uwieńczeniem są narodziny, jak i bezgranicznym instynktownym przywiązaniem – „miłość psa do człowieka”¹⁴. „Miłością” są nałogi („miłość człowieka do wódki”) (213) i zabawy w domach publicznych. „W imię miłości” (213) wreszcie zabija się ludzi na wojnach, stosach i szubienicach. Jedynym wyjątkiem jest *Grego-tremuntanus* (1925 r.) – spokojna, harmonijna opowieść o prawdziwej przyjaźni i wiernej miłości.

Kontynuację tematu koncepcji życia odnajdujemy w *Żulikach*, *Opowiadaniu znad Oki* i *Narodzinach człowieka*. Z jednej strony występuje przedstawiciel starego świata, tu (w odróżnieniu od *Nagiego roku*) rozumianego jako harmonijny i stabilny. Może to być bohater z ludu (prymitywna starucha z *Żulików*) bądź ziemiaństwa (Frau Leontyna – *Opowiadanie znad Oki*), bądź w końcu „nawrócony” nowy człowiek, dla którego ideologia komunistyczna straciła wartość (Surowcew – *Narodziny człowieka*). W opozycji postawieni są bohaterowie charakterologicznie i ideowo przynależący do świata porewolucyjnego. Są to ludzie smutni, samotni, nieszczęśliwi, zagubieni i słabi wewnętrznie – z założenia potraktowani jako „pokolenie przegrane” i skazane na klęskę. Gwałtownie wprowadzona skrajnie racjonalistyczna ideologia komunizmu pro-

¹⁴ B. Pilniak, *Czarny Książę*, Warszawa 1988, s. 213 (strony wszystkich cytatów według tego wydania podaje w nawiasach).

wadzi bowiem do ukształtowania się sztucznej subkultury „ludzi-maszyn”, a nie do powrotu „naturalności”. Nic więc dziwnego, że ocena pisarza jest zdecydowanie negatywna. Możemy to łatwo zauważyć na przykładach.

W pierwszych dwóch utworach (*Żuliki* i *Opowiadanie znad Oki*) Pilniak karze bohaterów świadomością popełnionych błędów. Małżeństwo Ariny z *Żulików* kończy się rozwodem. Bohaterka pozostaje ze świadomością, że sama „praca z przyszłością” (179) nie wystarczy, aby żyć pełnią życia. Podobny los spotyka naiwną Szurę Biełozierską (*Opowiadanie znad Oki*).

W *Narodzinach człowieka* autor stosuje nieco inny chwyt. Aby ostatecznie podkreślić ogrom dehumanizacji nowego człowieka, „dokonuje wiwisekcji psychiki bohaterki metodą autospowiedzi (pamiętnik Antonowej)”.

Prokurator Maria Antonowa to typ „skórzanej kurtki”, kobiety sztucznie wyemancypowanej, zadeklarowanej komunistki, dziecka partii. Jest niezwykle uboga intelektualnie i uczuciowo. Odrzuca rodzinę, naiwnie kojarząc ją wyłącznie z „garnkami i firaneczkami” (55). Miłość sprowadza do wolności seksualnej i zabiegu „sanitarno-higienicznego” (58).

Idąc dalej, pisarz prowokuje wewnętrzną przemianę bohaterki, doprowadzając w końcu do zamierzonego finału, tj. do całkowitej zmiany światopoglądu. Punkt kulminacyjny – narodziny dziecka – ma znaczenie symboliczne. Oznacza pojawienie się dwojga ludzi – małego człowieka, syna Marii i samej Marii jako istoty odrodzonej. Jest to bowiem moment, w którym bohaterka ostatecznie staje po stronie uczucia i życia naturalnego. Pilniak więc najpierw karze Marię, doprowadzając do stanu, w którym uświadamia sobie ona bezsens poprzedniego życia („nie mam męża, nie mam legowiska (...) to więcej niż kara”) (63), a następnie „zbawia” i doprowadza do klasycznego happy endu, czyli sytuacji, w której bohaterka na łonie rodziny odzyskuje pełną wewnętrzną harmonię. W ten sposób autor ostatecznie udokumentowuje swoje stanowisko zarówno w kwestii oceny „nowego człowieka”, jak i całej ideologii postrewolucyjnej. Jednocześnie udowadnia słuszność własnej teorii ideału drogi życiowej człowieka.

Podsumowując wszystkie powyższe rozważania, dochodzimy do następujących wniosków.

Pierwszy, ogólny zarys pilniakowskiej koncepcji życia opiera się na gloryfikacji wyłącznie pierwiastka biologicznego i pojawia się w tomie *To, co było*.

W pełnej klarownej postaci wizja ta występuje w *Nagim roku*, choć kwestia wyboru przez Rosję jako państwo i społeczeństwo drogi rozwoju pozostaje otwarta.

Rozwiązanie tego problemu dają *Narodziny człowieka*, w których Pilniak otwarcie deklaruje się jako przeciwnik komunizmu i zwolennik

„naturalnego życia”. Naturalne życie „oznacza zaś ostatecznie uznanie priorytetu uczucia, immanentnych dla człowieka biologicznych instynktów, symbiozę z przyrodą. Przyroda występuje jako wyznacznik prawdziwego życia, współtworzy obraz jednostki pozytywnej. Miasto zaś (począwszy od *Nagiego roku*) jednoznacznie kojarzone jest z martwością i rozpadem. Ostatecznie jednak „naturalne życie” realizuje się w rodzinie, rozumianej jako oparty na dominacji mężczyzny związek biologiczno-uczuciowy. Siła i stabilność rodziny opiera się na dzieciach – symbolu odradzającego się życia i ciągłości rodu.

Na podstawie przedstawionych uwag można więc stwierdzić, że Piłnyak w całej swej twórczości pozostaje konsekwentny zarówno w kwestii formy utworów, metody twórczej, jak i koncepcji ideału życia człowieka.

АЛЕКСАНДРА ЗЫВЕРТ

ПИЛЬНЯКОВСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ИДЕАЛА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА.
ПОПЫТКА АНАЛИЗА

Резюме

Целью настоящей работы является попытка анализа пильняковской концепции смысла жизни человека на основании романа *Голой год* и сборника рассказов *Черный Принц*.

Исходя из предположения, что в *Голом годе* сосредоточены все характерные черты писательской деятельности автора (как в области формы, так и идейного содержания), принимаем этот роман как точку соотнесения с дальнейшими рассуждениями. Анализируя рассказы с 1916 г. (*Год их жизни*) по 1934 г. (*Рождение человека*), приходим к выводу, что Пильняк на протяжении всего творчества склоняется к идеалу т.н. „натуральной жизни”.